

ALTMANN JÚLIA – BERTALAN VILMOSNÉ – KÁRPÁTI ZOLTÁN

A BUDAI (ÓBUDAI) TÁRSASKÁPTALAN PÉTER TEMPLOMA

A budai (óbudai) káptalan első temploma Szent Péter apostol tiszteletére volt szentelve. Építésének pontos évszámát és az építető személyét nem ismerjük. A középkori krónikák egy része Szt. Istvánt (1000–1038), egy része utódját, Péter királyt (1038–1046) jelölik meg a templom építetőjeként.¹ A káptalant említő első oklevél 1148-ból való.² Ebben az oklevélben II. Géza király (1141–1162) módosítja a káptalan javadalmazását, melyet Szt. Lászlótól (1077–1095) kapott, akinek idejében valószínűleg a templom részben felépült. Az 1112–18 között készült krónika szerint a Péter király által épített templom 1112 körül még nem kész. A további építés II. Géza korára tehető. A templom a tatárok 1241–1242 évi támadása során megsérült, újjáépítése, átépítése igen lassan haladt, 1321-ben még nem zárult le. A Péter templom építési munkáira 1380-ban Erzsébet királyné 300 Ft-ot hagyományozott.³ Ugyancsak Erzsébet királyné fiával, Nagy Lajossal együtt építeti a káptalan második templomát a Péter templom déli oldalán, a Mária templomot (felszentelése, a búcsúk engedélyezésének kérése: 1348–1349).⁴ A Mária templomtól északra lévő Péter templom – feltehetően a sekrestye építése miatt – bontásra került, köveit az óbudai pálos kolostor építésénél használták fel. A templom bontására Mátyás király kérésére 1483. augusztus 20-án adott engedélyt IV. Sixtus pápa. A Mária templom ettől kezdve a Péter nevet viseli, amint ezt egy 16. sz. elejéről származó oklevél bizonyítja.⁵

A leletmentések és ásatások – melyek csak a templom egy kis részét tárták fel – eredményei alapján, meg lehetett kísérelni a templom alaprajzának rekonstruálását. A III. kerületben a Fő téren (a mai szint: 105.43-87.) és az ide csatlakozó utcákban, pl. Harrer Pál–Hídfő–Laktanya–Hajógyár u. és a Fő tér 1-es számú épület udvarán 1975–82. között

a közműfelújítások során végzett leletmentésnél a közműárkokban és a közműárokra nyitott kisebb rábontásokban a Mária templomtól É-ra, a Péter templomnak már több részlete került elő. Ezeket a 11–12. sz-i maradványokat még nem lehetett biztonságosan a Péter templom falaival azonosítani, bár a munka során a falakra ráhúzódó köves bontási törmelékben nagy számban kerültek elő román kori faragvány-töredékek.⁶ 1983–1984, illetve 1989–1990-ben Altmann Júlia a Fő tér burkolatának felújítása előtt és a Fő tér 1. udvarán, a korábbi feltárásokhoz kapcsolódva újabb részleteit tárta fel a román kori építménynek, melyeket azonosított a budai káptalan Péter templomának falaival. A fal- és szintmaradványokat a *Medium Regni* című kötetben publikálta, a templom alaprajzának kiserkesztése nélkül. 2001-ben a Harrer Pál utcában és Hajógyár utcában ugyancsak közműmunkák során Kárpáti Zoltán talált középkori falrészleteket, szinteket és faragott köveket, melyeket a Péter templomhoz kötött.

A leletmentések és ásatások eredményei alapján egy háromhajós, pilléres árkádsorú bazilika rekonstruálható, melyeknek falait zömében római kori épületek visszabontott részleteire alapozták. K-i vége félköríves záródású, nyújtott apszissal, alatta altemplommal („kerepta” 1311),⁷ Ny-i vége kéttornyos, oszlopos előcsarnokkal, Westwerkkel záródott. (1, 2, 3, 4. kép) A több periódusban készült templom teljes hossza a Westwerkkel a 12. sz. második felében 89 m körül, a Westwerkig 62 m hosszú volt. Teljes szélessége 36.50 m. Az apszis szélessége 15 illetve belmérete 11 m. A feltárt altemplom hossza kb. 11 m, lejárata valószínűleg két oldalon a főhajóból nyílik. A főhajó szélessége az alapfalaknál 15 m, a mellékhajóknál 7 m, a sávalapozásoknál 7.30 m. Az alapfalaknál (102.56 alatt) szélessége 190–200 cm. A feltételezett É-i zárófal azonos méretű lehetett mint a D-i záró-

¹ GARÁDY 1939. 73.; FÜGEDI 1959. 16–20.; KUBINYI 2000. 18–19.; GYÖRFFY 1997. 86–87.

² BTOE 1936. 3–4.

³ KUMOROVITZ 1966. 18.

⁴ BÁRTFAI SZABÓ 1935. 71.

⁵ BÁRTFAI SZABÓ 1935. 112.

⁶ BERTALANNÉ 1984. 393–403. 1, 2. kép.

⁷ BÁRTFAI SZABÓ 1935.62. („inferius in kerepta”)

fal és ugyancsak az egy ponton meghatározott Ny-i fal is 2 m körüli széles. A Ny-i fala a Westwerknel 130 cm széles, miután a Westwerk alacsonyabb mint a templom többi része. A templom É-i falát és az É-i oldalon lévő sekrestye (talán torony) és toldalék helyiségek falát a Hajógyár utcában (86/179, 191-es rajzszám, 27, 28. kép) találtuk meg. Az É-i falat a Laktanya utca 2. sz. épület DK-i helyiségében egy kutatóárokban két újkori fal alapozási síkja alatt feltárt, megközelítőleg K–Ny-i irányú köves törmeléssel, azaz kibontott fallal azonosítjuk 103,55-ös szinten (86/199-es rajzszám). Az északi fal azonosítását talán az is alátámasztja, hogy az ugyancsak feltárt északi sávalapozás (86/185 rajzszám) és e között a fal között ugyanolyan távolság van, mint a déli oldalon feltárt zárófal és sávalapozás között (86/366 rajzszám, Altmann Julianna feltárása). A Laktanya utcában 1935-ben húzott csatornaárokban előkerült falrészleteket (az akkori felmérés kis korrekciójával) ugyancsak a Péter templom É-i falának és a sekrestye, illetve a toldalék helyiségek falának véljük.⁸ A 2 méterenként jelentkező pillérek alapozása római alapokon az alapozási sík körül (102.23-17) 260–200 cm méretűek. 103.40-es szintek körül 200 × 200 cm nagyságúak. A pilléralapozások középkori részletei a 130 cm széles sávalapozással egybeépültek. A sávalapozás belső síkja egyvonalban van az apszis falának külső síkjával. Az É-i mellékhajóban feltárt pilléralapozáson a faltető 103.39–41 között egy 1 m széles, talán 130 cm hosszú újabb alapozás van. Ennek a szintje 103.78. Ez a római faragott kő felhasználásával kialakított alapozás már az árkádív alapozása lehet és ezekhez tartozhattak azok az akhantusz pillérfejezetek, melynek egyik ép oldala 130 cm széles (BTM Köleltár 14.), (5, 6, 7, 8. kép). Ez a pillérekre támaszkodó árkádsor osztja a teret három hajóra. A templom belső szintje a hajókban a habarcs alapozási rétegen 103.77–79 kőlapokból állt. Ezek szintje 103.90 és 103.99 körül volt. A lapok mérete megközelítőleg 100 × 100 cm. A főhajó keleti részében néhol téglapadlós javítás mutatkozott (1980 közműárok, 1986/224-es rajzszám, keleti metszet) Az altemplomban ugyancsak kőpadló lehetett, mely közvetlenül a sárga agygrétegen húzódott 101.72–75-ös szinten. Az apszisban az emelt szentély szintje 104.85 körül valószínű. (9, 10. kép) Az első periódusban 1040-körül a félköríves apszis déli falában mutatkozó derékszögű törés illetve az apszis falának derékszögben való fordulása talán arra enged következtetni, hogy a templom ekkor egyhajós volt. (Fő tér 1-es udvar 1981. 3-as észak–déli árok, déli metszet. Műegyetem Geodé-

ziai Tanszék felmérése 86/282 rajzszám) (11, 12, 13, 14. kép). A feltételezett egyhajós templom déli válla ugyancsak a sárga agygrétegre volt azonos mélységben alapozva, mint az apszis 2 m széles fala. A feltárt területen az egyhajós templomhoz köthető további falmaradványok nem kerültek elő. Az egyhajós templom apszisának 2 m széles falát a háromhajós templom meghosszabbított szentélyében kialakított altemplom építésével, a belső oldalon egy 70 cm-es fallal megvastagították. A fal helyét mutató, sűrű köves bontási rétegben 11. századi faragott kőtöredékek kerültek elő, illetve az apszis feltárt szakaszán a kőpadló maradványán 14–15. századi kerámia került elő. (Leltári szám: 95.21.71., 21.72.1., 21.73.1.) Ezen leletek igazolják az okleveles adatok alapján⁹ 1483 körülre keltezett bontását, illetve az apszis déli felének középkori beépítését.

Az apszis déli felébe beleépült egy későközépkori észak–déli falmaradvány, mely több építési periódust mutatott az általunk feltárt szakaszon (86/282-es rajzszám. 81/1 észak–déli és 81/2 kelet–nyugati árok). A fal egy sűrű köves bontási rétegre volt alapozva. A bontási réteg teteje 103.77 körül jelentkezett. Az elbontott falnak utolsó 20–30 cm-es habarccsal kötött alapfal maradványát tudtuk meghatározni. A fal alapozási síkja 102.14–17-es szinten volt. (3, 15, 16, 17. kép) Ez az alapfal maradvány, mely a háromhajós templom meghosszabbított apszisának déli falrészlete és egyben a háromhajós templom déli mellékhajójának egyenes zárófalának indulása. Ez a falmaradvány egy barna agygrétegen helyezkedik el, alatta egy sárga agygréteg húzódik, melyen egy-két apró kő volt, illetve fehér kőporos sáv. Ezt a kőporos sávot tartjuk az egyhajós templom, illetve a háromhajós templom altemplomának padlójának (101.72–77). Ez alatt a padlószint alatt egy sötétbarna agygréteg húzódott tetején faszenes foltokkal, feltehetőleg egy leégés maradványa. Az agygréteg alatt egy habarcs padló húzódott, mely az itt feltárt, ugyancsak kibontott kelet–nyugati irányú római fal déli oldalán lévő belső szint lehetett. Ezt a római szintet (101.57–59) is részben megbontják a középkori falakkal együtt a kőanyag kitermelésénél. (15. kép) A háromhajós templom déli mellékhajójának kibontott zárófalával az azonosítást részben arra alapozzuk, hogy a mi 81/1-es és 81/2-es kelet–nyugati árkunkban és az Altmann Júlia által ezekre az árkokra húzott szelvényekben nem mutatkozott íves falmaradvány vagy kiszedés (86/380-as rajzszám). Továbbá a feltárt falaktól délre és kelet sírok, illetve temetőrészlet húzódik. Feltehetőleg ennek a temetőnek és egyben 11–12.

⁸ GÁRDONYI 1945. 578.

⁹ BARTFAI SZABÓ 1935. 112.

sz-i káptalani épületeket körülvevő keleti zárófalnak részlete lehet az az észak-déli fal, melynek utolsó feltárt részlete az apszis déli falától 23 m-re került elő. 1980-ban, a Fő tér északi részén, a 2-es és 3-as számú épületektől délre húzott kelet-nyugati irányú közműárokban, melynek mélysége 130–160 cm között volt (103.73 és 104.10). Az árokban a köves bontási rétegben egy habarccsal kötött megközelítőleg észak-déli irányú 200–210 cm széles fal alapozásának 30 cm-es utolsó kősorait tudtuk kibontani, melynek keleti része egy 90 cm-es széles faltetőre, illetve a nyugati része egy sűrű sárgás-köves rétegre épült. (18, 19. kép) (A maradványoknak fontosságát érezve nagy nehezen sikerült elérnünk, hogy a közműárokban egy 5,5 méteres szakaszon mélyíthettünk.) A mélyítésnél a 90 cm-es széles, ugyancsak megközelítőleg észak-déli fal nyugati oldalán, a sűrűköves bontási réteg alatt a faltetőtől mérten 80 cm mélyen egy barna agyagos réteg jelentkezett, tetején római tégladarabokkal (102,56). A falnak, mely felmenő falnak látszott, az alapozási síkját nem értük el. Ugyanennek a falnak a keleti oldalán a falra is ráhúzódó apróköves réteg húzódtott. (103,44-50) Ez alatt a réteg alatt egy sötétebb és egy világosabb agyagréteg következett, melyek egy nagyköves szintre húzódtak (102,89). Ezt a feltárt falat, melynek szélessége 90 cm volt, római falnak tartjuk. (2. kép) A falalapozáshoz csatlakozó köves réteget az általunk feltárt északi sáv és pilléralapozásoknál (103,39-41) is megtaláltuk, a római terrazzo-réteg tetején húzódtó két agyagos planírozási réteg felett. A sávalapozásnál a sárgás-köves réteg felett több rétegben 2-3 cm vastagságú agyag és homokrétegek húzódtak, melyek a padlószint szigetelő rétegei lehettek, ezek tetején húzódtott a kőpadló habarccsal alapozási rétege (103,77-79). (5. kép) Feltételezésünket a templom nyugati falának meghatározásában talán megerősíti az a tény is, hogy a Westwerk déli fala, melynek csak kis részlete került elő a déli toronynál, 160 cm széles volt (86/360-as rajzszám), (1, 2, 4. kép) és a déli fal és a torony megerősítésénél ettől az észak-déli, a templom nyugati falától indult a kiszélesítés, mely fokozatosan 160 cm-ről 260 cm-re alakult. A Westwerk déli falának belső síkja továbbra is egy vonalban van az átépítés után a templom 2 m széles déli falának belső síkjával, ami minden bizonnyal ugyancsak a két épületrész összetartozását jelentheti. Az alaprajz kiszerkesztésénél az 1979 és 1980. decemberében és 1981. januárjában ugyancsak közműárokban meghatározott két toronyrészletet és a tornyokat összekötő 130 cm széles észak-déli falat, továbbá a tornyok közötti oszlopos előcsarnokot ugyancsak a Péter templom részletének tartjuk, illetve a Péter templom nyugati

előépítményének, azaz a Westwerknek. (86/84. és 86/229-es rajzszám, 2, 4. kép) A Westwerk területén egy római épületből átépített és feltehetőleg a káptalan 1040 körüli első épületeihez tartozó objektum észak-déli és kelet-nyugati falait határoztuk meg. Ennek a korai épületnek a déli oldalán jelentkezett egy köves réteg 103,32-es szinten. Szerintem ez az épület, mely koraközépkori lehet, leégett, ennek nyomát az épületen belül a közműárokban feltárt szakaszokon mindenütt megtaláltam (103,09–103,30 között). Az égésréteg megadja ennek az első épületnek a belső szintjét 103,10 körül. Ennek az épületnek déli falát kíséri a déli sávalapozás fala és a tornyok közötti nyugati fal (2, 4. kép). A feltárt két torony nem egyidőben, több periódusban épült. A tornyok az első periódusban a falvastagság alapján csak nagyon alacsonyak lehettek, miután a Westwerk is alacsonyabb a templom többi részénél. Az északi torony csatlakozott annak a nagyméretű, több osztású, észak-déli tájolású, későrómai, illetve koraközépkori épület nyugati falához, mely részben a Westwerk területén került elő. Ennek a toronynak nyugati fala (8,60 m hosszú) ráépült egy észak-déli irányú római fal visszabontott tetejére 103,50 és 103,22-es szinten. A torony északi és déli sarkát ki lehetett bontani, a falvastagság nem volt a közműárokban meghatározható. A toronyalapozás északi sarkán egy 100 cm széles kelet-nyugati fal húzódik. (86/84-es rajzszám, 20, 21, 22. kép). A déli torony az első periódusban beleépült a Westwerk déli és nyugati 160 cm-res falába, mellyel lezárták azt a kis-köves burkolatú térrészletet, mely a koraközépkori épület déli oldalán jelentkezett (103,32–103,56). Ezt a 6,20 × 6,20 m-res négyzetes tornyot megerősítik a második periódusban, így a templom nyugati és déli falával együtt 2,60 m széles lesz (23, 24, 25, 26. kép). A Péter templom déli tornyának megvastagítása, mely a templom déli falának részbeni megvastagításával is járt, úgy gondoljuk fennállott még a Mária templom megépítésekor és a Péter templom többi részének elbontása után is. Erre enged következtetni, hogy mind a két objektum feltárt falait azonos szinten bontják el (104,10 és 104,49 között). Csak tájékozódásnak: a Mária templom téglapadlója több helyen megmaradt 104,38-as szinten.

A templomból jelenleg közel 50 jelentősebb faragott követ ismerünk, melyek Óbudán, későbbi épületekben beépítve, illetve a bontási törmelékből kerültek elő. A Péter templomból származó kövek másodlagos felhasználásból távolabb is elkerültek, például a budai palotából, a tabáni plébániatemplomból, a Sárosfürdőből, valamint a Császárfürdőből. A töredékek stílusából az építőműhely és annak művészeti kapcsolatai rajzolódhatnak ki. Így elsősor-

ban Székesfehérvár és Esztergom királyi alapítású bazilikájával (Medium Regni területe, KUBINYI 2000. és DERCSÉNYI 1943.), és egyben megadják a háromhajós templom építésének idejét a 11. sz. 70-es éveit és a 12. sz. második fele között. A legkorábbi faragványok bizantinizáló, a helyi művészeti ízléshez igazodó, azzal ötvöződött palmettás és szalagfonatos díszítésűek. Ennek a csoportnak Magyarországon a Közép-Duna vidékén több jelentős együttesét ismerjük: Veszprém, Pilisszentkereszt, Sárvár, Dombó (Rakovac), Bodrogmonostorszeg, Visegrád esperesi templom, egy-két darab a tihanyi és a feldebrői altemplomból.¹⁰ Az elsősorban klasszikus formákat követő második csoport akantuszlevelekkel, csavart oszlopokkal díszített.¹¹ Ez a csoport mutatja a faragásban és részletformáiban a legtöbb variánst. A faragványok elsősorban építészeti elemek, oszlop, pillérfejezetek, külső és belső párkányok, a kapuzat oszlopaihoz tartozó fejezetek, tehát a háromhajós templom építészeti elemei. A templom belső berendezéséhez, mint a szentélyrekesztő, szószék, oltársátor tartozhattak azok a töredékek, melyek a 12. század közepéhez, illetve a templom építésének befejezéséhez köthetők.¹²

A Péter templom a kiserkeszthető alaprajzában: háromhajós, széles főhajó, mely félköríves szentéllyel záródik, egyenes mellékhajó záródással, kereszthajó nélkül, nyugati előtemplommal, rokon a székesfehérvári királyi bazilikának alaprajzával (mely 1038-ban még nem kész). Továbbá azonos a két templom alaprajzában, hogy a sávalapozások belső síkja egy vonalba esik az apszis külső falának síkjával. A két templom méreteiben is majdnem azonos (Westwerk nélkül).¹³ A kereszthajó nélküli, nyújtott szentély, alatta altemplommal, kéttornyos nyugati lezárással egy másik alaprajzi típushoz köthető, melynek egyik jelentős példája az 1101. körüli dömösi templom.¹⁴

A leletmentések és ásatások felmérését a Budapesti Műszaki Egyetem Geodéziai Tanszékének munkatársai: Kallach Ferenc, Noéh Ferenc, Szesztai Attiláné, Varga József, Vándor Andrásné, Völgyesi Lajos és Simonyi Gyula készítették.

Metszetrajzok: Illés Anna, Láng Andrea, Arnóti Zsuzsa.

Rajzok: Kuczogi Zsuzsanna. Fotók: Molnár János, Bakos Margit, Tihanyi Bence. A leletmentéseknél 1980–81-ben a régész munkatárs Nagy Ildikó volt.

BERTALAN VILMOSNÉ

¹⁰ TÓTH 1994. 54–114.

¹¹ DERCSÉNYI 1943; MAROSI 1978; TÓTH 1994.

¹² LEVÁRDY 1969. 161–168.

¹³ BICZÓ 2001. 283–295.; BICZÓ–TÓTH

¹⁴ GEREVICH 1979. 293–305, GEREVICH 1983. 386–398.

A BUDAI KÁPTALAN

Az Árpád-híd bővítésekor lehetőség nyílt arra, hogy 1982-ben kisléptékben, majd 1983–84-ben viszonylag nagyobb arányban feltárásokat végezhessünk a Fő téren.

Bár Bertalan Vilmosné korábbi feltárásaihoz kapcsolódva szeretnénk volna a munkákat folytatni, de kizárólag a tér közepén dolgozhattunk. Itt is korlátozásokkal, mert a műemlék gázházat és környékét, valamint a nagyfeszültségű vezetékeket és környékét ki kellett hagyni. Ennél azonban az összefüggések vizsgálata szempontjából sokkal lényegesebb, hogy a téren körben a közlekedést biztosítani kellett.

Az ásatásokat a tér középső részének északnyugati részén kezdtük. Két koraközépkori kváderfalú épület sarkát találtuk meg, melyeket a korábbi, viszábrantott római kori falra alapoztak. A két épület között feltehetőleg eredetileg síkator húzódott.

A kelet felé eső épület délnyugati sarka esett szelvényünkbe. Az épület nyugati falát két fal összeépítésével alakították ki, így az átlagos falvastagság 1,30 m-es lett. Ez a fal összeköthető a már Bertalan Vilmosné által megtalált falszakasszal. Így az általa 3. számúnak nevezett épület nyugati falának 7 m-es szakaszát ismerjük, a déli falnak csak 2 m-es indítását.

Ettől az épülettől délnyugatra a következő épület északkeleti sarka került feltárássra. A falszélesség ennél az épületnél is átlag 1,30 m volt. A két épület előtti sávban az itt kialakított tér, vagy utca burkolata is előkerült. Véleményünk szerint az épületek többszörösen átépített formában végig a középkor folyamán álltak. A két épületet – pontosan meg nem határozható időszakban – durván faragott kváderekkel összeépítették.

A nyugati épület északi fala elé, ahhoz hozzáépítve, egy nagyon szépen faragott kváderkövekből kialakított falat találtunk. A fal – irányát nyugati irányban meghosszabbítva – összeköthető a közműárokban előkerült és Bertalan Vilmosné által 2. számúnak nevezett épülettel. Így a 2. számú épület északi fala mintegy 7 m-es hosszúságban, nyugati fala 5 m hosszan került elő. A különböző periódusokban kialakított épületrészek feltehetően együttesen is funkcionáltak, az előttük megmaradt útszint (103.84–103.72) megegyezik a tér több helyén Bertalan Vilmosné által is megtalált, a 13. században is meglévő útszinttel.

Az ásatást ezen a területen nem tudtuk folytatni, ezért a Fő tér középső részének keleti részén húztunk több szelvényt.

A feltárások eredményét röviden a következőkben foglalhatjuk össze: az ásatási terület déli szé-

lén, több részletben 13,5 m hosszan feltártunk egy erősen visszabontott kelet-nyugati falat, amelynek átlagos szélessége 1,90 m volt. A kiszedéshez csatlakozott egy habarcsos szint (103.77), de a faltól kb. 2 m-re északra előkerült egy kőlapokkal burkolt szint (103.90). A lapok mérete nagyjából 1 × 1 m-es volt, elhelyezésükkor észak-déli irányú sorba rendezték, a kelet-nyugati iránynál nem ragaszkodtak a függőleges sorokhoz. Ezen területen 3 sort, majd ettől északkeletre még 7 sort, illetve habarcsos lenyomatát sikerült megfognunk. Így a kőlapos burkolatot, illetve lenyomatát a déli faltól északi irányban mintegy 17 méteren követhettük.

Jelen munkában a területen folyó római kori ásásokra nem térünk ki, de az ásatási terület északi sávjában ez elkerülhetetlen. Feltárássra került egy épület kelet-nyugati irányú fala, amelyet a falsíkokon túlnyúló pillérek tagoltak. A fal és egy pillér kiszedett állapotban maradt meg, de ettől nyugatra következő pillért csak visszabontották és ráépítettek egy 1,90 × 1,60 m-es téglalapalakú pillét. A pillér alapozásához csatlakozott 103.95-ös szinten a kőlapos burkolat. Itt így sikerült feltárni a középkori épület egy osztópillérét, mely az épületet délről lezáró faltól 7 m-re került elő.

A középkori épületet lezáró, visszabontott déli faltól déli irányban végzett feltárásunkkor zömében bolygatott sírréteg került elő.

Az ásásokat 1989–90-ben a Fő tér 1. nyugati udvarán folytattuk. Szelvényeink déli részén megégyezve a Fő téren talált szinttel (103.77) előkerült a kőlapos burkolat alapozása, sajnos elég töredezett formában. déli és keleti irányban nyomon követhető volt egy falsarokig, amely a középkori épület délkeleti lezárása lehetett. Mindkét fal az eddigiektől eltérően az 1 méteres falszélességet alig érte el, alapozása 103.00 szintről indult. A faltól déli irányban (csak erre dolgoztunk) az alsó sor kivételével bolygatott sírréteg került elő.

A kőlap-, illetve habarcsos alapozásától északra épülettörmelékes réteg alatt leszakadt faltömbök és egy keskeny (70 cm-es) kelet-nyugati irányú fal került elő, amely a szűzföldre volt alapozva (101.72). A fal északi oldalának alján vakolásvanások voltak, amelyek belső helyiségre utalnak.

Keleti irányban húzott szelvényeink két részre váltak: északi fele fehér, nagyköves, épülettörmelékes volt, egyértelműen falkiszedés nyoma. déli felében az épületbontás szintjétől induló, elkeskenyülő réteg alatt vastag, bolygatott sírréteg került elő.

Az épülettörmelékes réteg alatt egy enyhén ívelődő 2 m széles kiszedett fal került elő, amely a szűzföldre volt alapozva. Északi felében kisebb szakaszon mintegy 50 cm magasságig megmaradt

falon vakolásvanások voltak megfigyelhetők. A falhoz ízesülve, illetve több ponton a szűzföldre alapozva kőlapos burkolat nyomai is előkerültek (101.72 szinten).

Az ásások alapján valószínűsíthető, hogy a Fő téren és a Fő tér 1. udvarán előkerült objektum az óbudai prépostság első, Szt. Péter apostol tiszteletére szentelt templomával azonosítható. A templom déli hajófala azzal a közel 2 m széles kelet-nyugati fallal azonos, amelyet a téren 15 m hosszan erősen visszabontva találtunk. A faltól délre sírok kerültek elő, északra pedig az az 1 × 1 m-es nagy kőlapokból kialakított burkolat, amely a templom hajójának lehetett a padlója. A kőlapokat, illetve habarcsos alapozásukat majdnem 27 m szélességben (észak-déli irányban) és 47 m hosszan (kelet-nyugati irányban) tudtuk követni. A kőlapok a 103.90 körüli szinten feküdtek, habarcsos alapozásuk pedig 103.75 körüli szinten.

A hajó válla valószínűleg azzal a falsarokkal azonosítható, melyet a Fő tér 1. udvarán találtunk. A fal keskeny, 1 méteres vastagsága nem egyezik az eredeti falszélességgel, de valószínűleg az itt álló korábbi fal helyén épült újjá. Ezt támasztja alá, hogy a kőlapos burkolat, illetve lenyomata a falig tartott és a fal déli oldalánál már a temetkezési réteg jelentkezett. A faltól keletre azonban nem folyt az ásások.

A templom félköríves szentélyzáródását az udvaron feltárt 2 m széles kiszedett fal vonala adja. A faltól délre és keletre közel másfél méter vastag olyan bolygatott sírréteg húzódott, amelyet szinte kibontani sem lehetett. A szentélyen belül az alkápolnát tártuk fel a kápolnába levezető folyosó falával. Az alkápolna kőlapokkal burkolt szintje (101.72) a hajó padlószintjéhez képest kb. 2 m-rel volt mélyebben, de ha arra gondolunk, hogy a szentély általában emelt szintű, a különbség ennél nagyobb lehetett.

A templom rekonstrukciója hiányosságai miatt elég nehéz. Bár a feltárások sok részletben, Bertalan nével együtt évtizedekig folytak, a sok korlátozó tényező miatt nagyon sok, alapvető fontosságú meghatározó részlet hiányzik.

A templom mintegy 60 m hosszúságban és 20 m szélességben volt követhető, de északi és nyugati falát nem ismerjük. A hajó osztása is kérdéses. A megtalált pillér alapján háromhajós bazilikának is elképzelhetjük, hiszen a padlóburkolat kőlapjai csatlakoztak a pillérhez. Ha a kiserkesztéshez a pillér és a déli fal közötti távolságot vesszük alapul 5 pillérpár tételezhető fel a hajó hosszában. Szélességének kiserkesztésében is ezt a méretet vettük alapul, azonos oldalhajó és kissé nagyobb főhajót

feltételezve. A templom teljes hosszát ezek alapján mintegy 65 m-nek, szélességét kb. 25 m-nek gondoljuk és ez a méret nagyjából megfelelne a szokásos hosszúság-szélesség 2,5-szeres arányának.

A templom vállának helye is kissé bizonytalan. A megtalált falak pontosan beilleszkednek az alaprajzi elrendezésbe, de az eredeti fal kiszédését nem találtuk meg. Megfelel annak a történeti adatnak, miszerint a tatárjárás után a templomot misék tartására alkalmassá tették. Ez a hely valószínűleg a szentély volt, az altemplom használatáról is van adat. Valószínűleg a hajó csatlakozó részéből is helyreállításra kerültek, ehhez tartozhat a megtalált váll. A szentély vagy szentélyek rekonstrukciójához is kevés az adat. Ha a háromhajós bazilikát fogadjuk el, a főhajó félköríves záródású, de a déli oldalon a szentély helyén nem volt ásatás.

A 11. század első felében alapított templomaink változatos alaprajzi elrendezést mutatnak. Pécsvárad, Kalocsa, Székesfehérvár egyhajós, egy, nagy, félköríves szentélyű templomok. A feltételezés szerint Gyulafehérvár háromhajós, egy félköríves szentéllyel zárul. Háromhajósak és három apszissal záródnak Pécs és Esztergom székesegyházai.

Az óbudai prépostság Szt. Péter apostol tiszteletére szentelt temploma több periódusban épült, amely akár tervmódosítást, bővítést is jelenthet. Az előkerült kőanyag is az építkezések elhúzódsát mutatják. Az 1030–1050 közöttire datált indás-palmettás díszítésű töredékek tartozhatnak esetleg az építkezések Péter alatti indulásához. Azok a palmettás díszítésű töredékek, amelyek az 1080-as évekre datálhatók megfelelnek annak az építési periódusnak, amelyet Szt. László adománya tett lehetővé. II. Géza 1148-es vámadománya valószínűleg az építkezés befejezését segítette, amelyet az akantuszleveles oszlopfők, a szalagfonatos-indás-félpalmetta formák és a figurális díszítésű szentélyrekesztő mutat.

Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, miszerint államalapítás kori székesegyházaink eredetileg egyhajós, félköríves szentélyzáródásúak voltak és a háromhajós és három félköríves szentéllyel záródóak a 11. század közepétől jelennek meg, esetünkben mindkét megoldás elképzelhető. Miután a nagyobb arányú építkezések azonban inkább 1070 után, majd 1150 körülre valószínűsíthetők, végső formájában valószínűleg háromhajós, három félköríves szentéllyel záródó székesegyház állt Óbudán.

ALTMANN JÚLIA

LELETMENTÉS A BP. III. HAJÓGYÁR UTCÁBAN 2001-BEN

2001. októberében néhány napos leletmentést végeztünk az óbudai Fő tértől keleti irányba húzó-

dó Hajógyár utcában (3-4. kép). A Zichy kastély északi homlokzata előtt új közművet építettek ki, amelynek átlag 80 centiméter széles és 1 méter mély munkagödret a Fő tér felől hajtották a Duna irányába. A munkálatokról az árokásás után, de még a vezetékfektetés előtt szereztünk tudomást. Sajnos a munkálatokat teljes mértékben leállítani már nem lehetett, de a közműárok régészetileg fontosabb nyugati szakaszán, azaz a Fő tér felőli részen lehetőségünk volt, hogy alaposabban vizsgálhassuk a metszeteket, és néhány ponton mélyítést is végezzünk, továbbá az ezen a szakaszon a kitermelt földet is átvizsgálhassuk.

A közműárok az egykori templom északi mellék-hajójának keleti részén húzódott, illetve átvágta az itt lévő sekrestye épületét (1. kép). A 15. században csaknem teljesen elbontott templom helyén vastag kötörmelékcsont réteg húzódik. Gyakran az egykori falak helyét a falkiszédésben visszamaradt törmelék elválása jelzi. Így találtuk meg a kastély északnyugati sarkától 28 méterre keletre a sekrestye keleti zárófalának az építési törmelékkel visszatöltött alapárkát, amelynek iránya az árok déli falában szögben megtört, folytatását a déli metszetben már 1 méterrel keletebbre azonosíthattuk. (29-30. kép) A fal helyét az árok aljában már nem vizsgálhattuk, ugyanis ezen a szakaszon a vízvezeték lefektették a betöltött homokágyba. A metszetek alapján a fal szélessége 100–120 cm volt, iránya északnyugat-délkelet. A sekrestye padlója habarcságyra ültetett vörösmárvány lapokból állt, amelynek csekély maradványát sikerült megfigyelni az említett keleti faltól 5 méterre nyugatra a vízvezeték árkanak déli falában. (31. kép) Valószínűleg a tatárjárás pusztításának nyomaként a kövek erősen át voltak égve, felületük fekete, üszkös volt. Tovább, nyugati irányban a közműárok alján csaknem egybefüggően jelentkezett a padló habarcságyzata. (32. kép) A habarcságyat a későrómai fekete, humuszos alaprétegre terítették el. Megközelítőleg a kastélyépület északnyugati sarkánál jelentkezett a sekrestye és az északi mellék-hajó közös falának kiszédett nyoma. A meghatározást nehezítette, hogy ezen a szakaszon jelentős számú modern közmű bolygatta a területet. A fal iránya megközelítőleg azonos volt a keleti zárófallal.

A leletmentés során rendkívül szerény mennyiségű, 13. századra keltezhető cseréptöredéket találtunk, de az egyik fehér anyagú, bekarcolt spirálvonal díszítésű edény egyetlen töredékét az egyik vörösmárvány járólapról szedtük fel. Az árok Fő térre benyúló szakasza melletti földdepóból, amely az északi mellék-hajó területén helyezkedett el, két darab kőfaragvány került elő.

Az egyik egy kb. 15×10 cm méretű, finom mészkőből faragott akantusztöredék. (33. kép) A másik kemény mészkőből faragott, 22×15 centiméteres kőlemez töredéke. (34. kép) A faragvány díszítése két részre tagolódik. Alul enyhén ívelt sáv mentén sekélyen bevéselt növényi fonat mutatkozik. A szegély felett átlagosan 2,5 cm mélyen befaragott állatküzd-

elem jelenet látható. Két sas egy másik madarat marcangol, amelynek csak az egyik lába maradt meg. A felső sas jobb szemében esetleg ragasztóanyag maradványa látható. Az alsó fonatminta jobb oldalán mélyen bevéselt minta található, ugyanis itt jól megmaradtak az előfúrások és az ívelt faragás nyomai.

KÁRPÁTI ZOLTÁN

IRODALOMJEGYZÉK

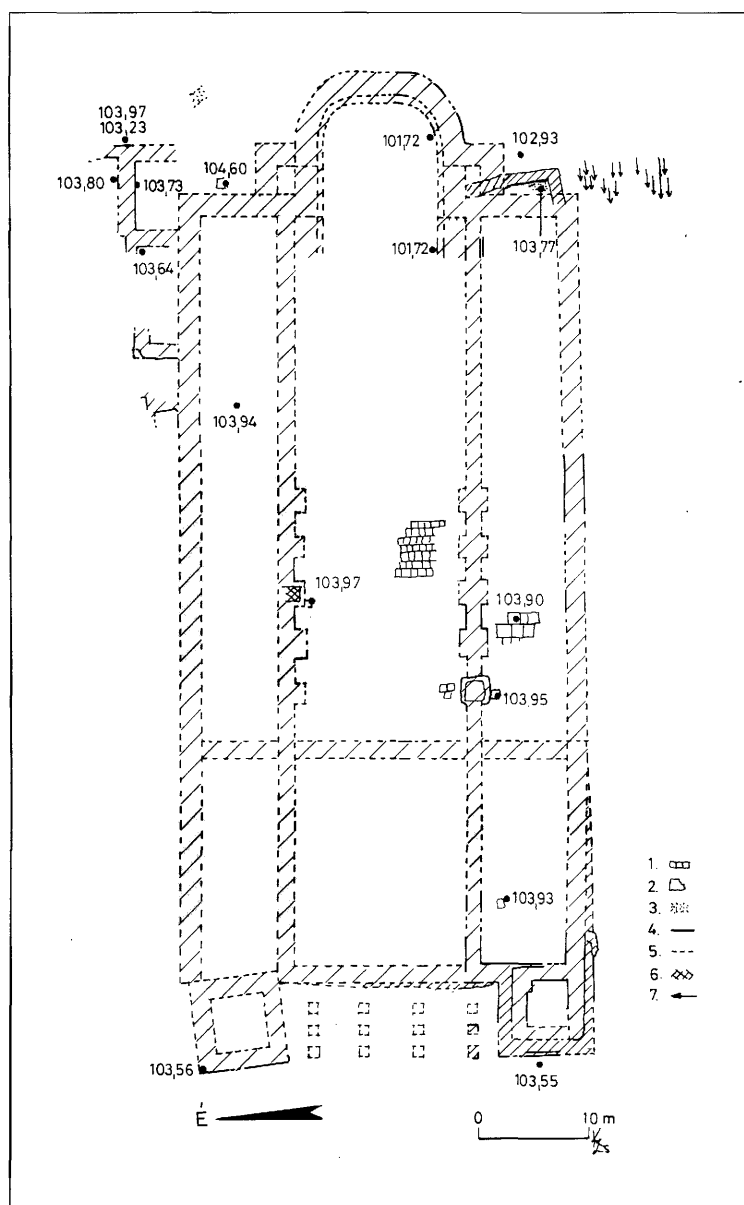
- ALTMANN 1984
ALTMANN-BERTALAN 1991
ALTMANN 1992
ALTMANN 1996
BERTALAN 1984
BÁRTFAI SZABÓ 1935
BERTALAN 1995
BICZÓ 1996
BICZÓ-TÓTH 2000
BICZÓ 2001
BTOE
DERCSÉNYI 1943
FÜGEDI 1959
GARÁDY 1939
GÁRDONYI 1945
GEREVICH 1979
GEREVICH 1983
Györffy 1997
KUBINYI 2000
KUMOROVITZ 1966
LEVÁRDY 1969
MAROSI 1978
TÓTH 1994
- ALTMANN Júlia: Fő tér nyugati oldala. *BudRég* 25. (1984), p. 152.; 482.
ALTMANN, Julia – BERTALAN, Herta: Óbuda von 11 bis 13. Jh. In: *Buda-pest im Mittelalter*. Braunschweig, 1991. p. 113–131.
ALTMANN Júlia: Ásatások a középkori Óbudán 1981–1991 között. *BudRég* 29. (1992), p. 221–222.
ALTMANN Julianna: Óbuda. In: *Medium regni*. Bp., 1996. p. 89–109.
BERTALAN Vilmosné: A Fő téren feltárt középkori maradványok (Előzetes ásatási jelentés). *BudRég* 25. (1984), p. 393–416.
BÁRTFAI SZABÓ László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935.
BERTALAN Vilmosné: Péter templom. In: *Óbuda évszázadai*. Bp., 1995. p. 153–158.
BICZÓ Piroska: A fehérvári Szűz Mária-prépostság temploma (királyi bazilika). In: *Medium regni*. Bp., 1996. p. 65–76.
Biczó, Piroska – Tóth, Melinda: *Das Marien-Stift Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) in Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung*. Bd 2. Stuttgart, 2000. p. 621–624.
BICZÓ, Piroska: Archäologische Beobachtungen zur Baugeschichte der Stiftkirche unser Lieben Frau zu Székesfehérvár. *ActaHistHAHung.* 42. (2001), p. 283–295.
Budapest történetének okleveles emlékei 1. (1148–1301). Szerk. Gárdonyi Albert. Bp., 1936.
DERCSÉNYI Dezső: XI. századi kőfaragóműhely Budán. *BudRég* 13. (1943), p. 255–293.
FÜGEDI Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. *TBM* 143. (1959), p. 16–20.
GARÁDY Sándor: A budai (óbudai) káptalan alapítása. *TBM* 7. (1939), p. 70–91.
GÁRDONYI Albert: Óbuda és környéke a középkorban. *BudRég* 14. (1945), p. 573–589.
Gerevich, László: Die Kirche von Dömös. Rapport du III. Congress International d’Archeologie Slave. Bratislava 1975. Tome 1. Bratislava, 1979. p. 293–305.
GEREVICH, László: The royal court (curia), the Provost’s residence and the village at Dömös. *ActaArchHung* 35. (1983), p. 386–397.
GYÖRFFY György: Pest–Buda kialakulása : Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Bp., 1999.
KUBINYI András: Budapest története a honfoglalástól a XIII. sz. közepéig, Buda alapításáig. 18–19. In: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Bp., 2000.
KUMOROVITZ L. Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. *TBM* 17. (1966), p. 9–25.
LEVÁRDY Ferenc: Ábrahám és a három angyal a „kalocsa” dombormű ikonográfiája. *Bulletin des Musee Hongrois des Beaux-Arts* 1969., p. 32–33.
MAROSI Ernő: Árpád-kori kőfaragványok – Árpád-kori építészet fejlődése. Katalógus. Székesfehérvár–Budapest, 1978. p. 129–133.
TÓTH Sándor: A 11. századi kőornamentika időrendjéhez. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Katalógus. Bp., 1994. p. 54–114.

ST. PETER CHURCH OF THE BUDA (ÓBUDA) CHAPTER

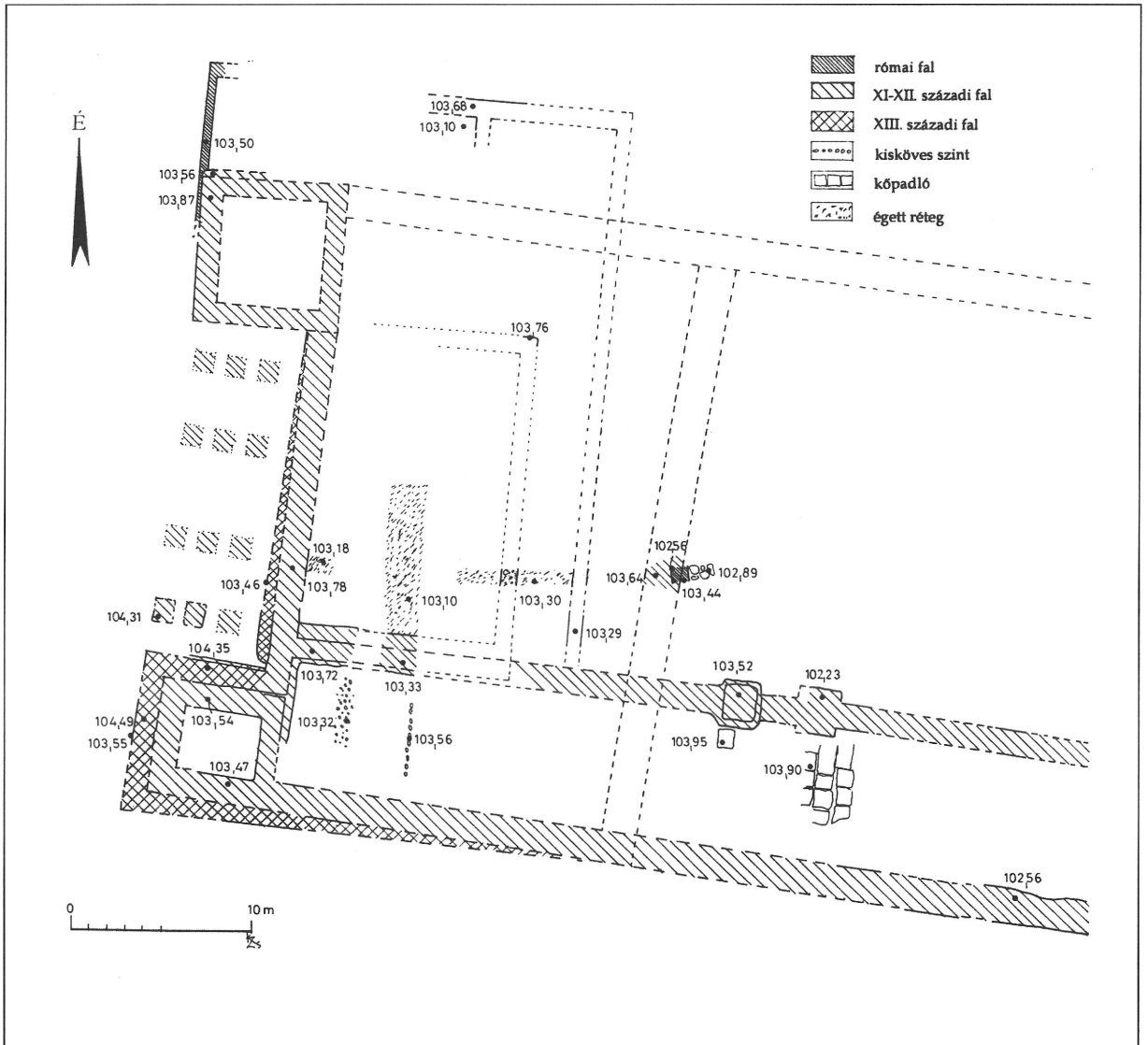
The first church of the Buda (Óbuda) Chapter was dedicated to St Peter. This building was erected by King St Stephen (1000–1038) or King Peter (1038–1046) according to mediaeval chronicles. The building activity may have been started around 1040, but it has not been finished in 1112. The survived stone architectural elements indicate that construction work could have been over in the second half or in the end of the 12th century. The church was ravaged in the Mongolian invasion (1241–42). The rebuilding and reconstructing had not been finished in 1321 and went on even in 1380. It was demolished after 1483. Its stone material was partly reused by the building of another church of Óbuda, the Paulist Friary (Bécsi Street 166.) The remains of the St Peter Church were found at Fő Square, Budapest III. district.

As a result of the excavations and rescue field work a basilica with three naves that had been

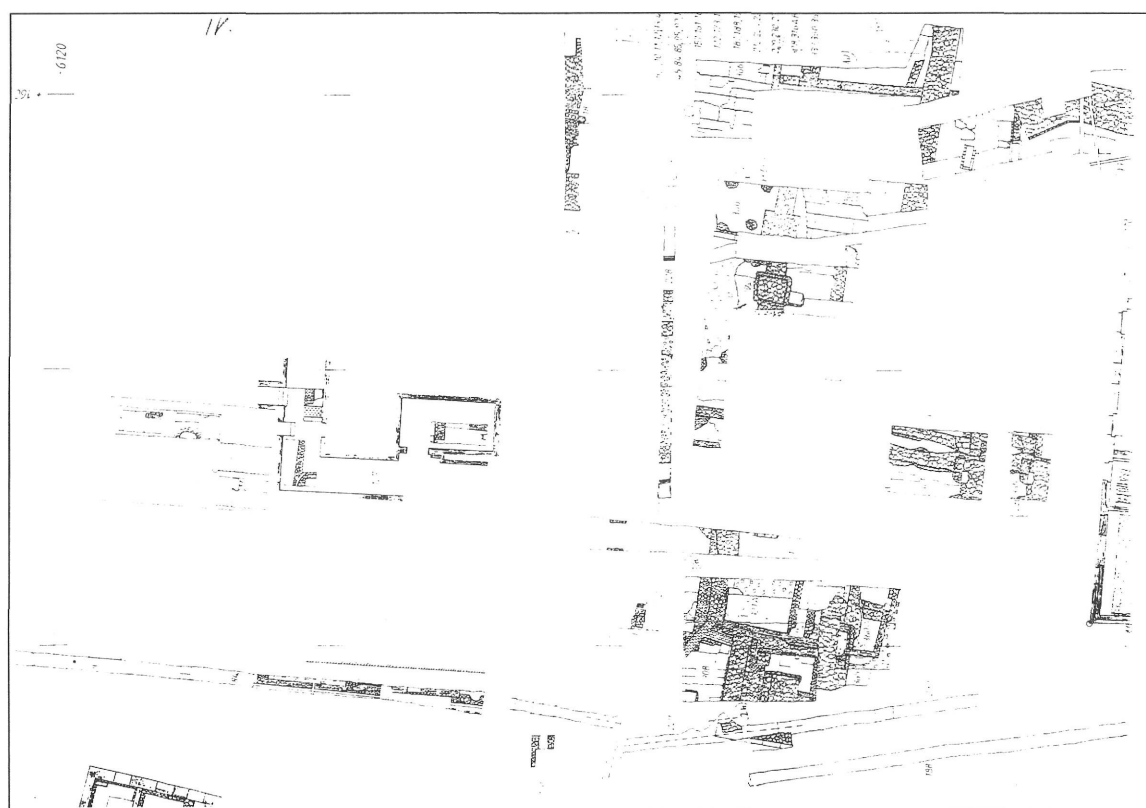
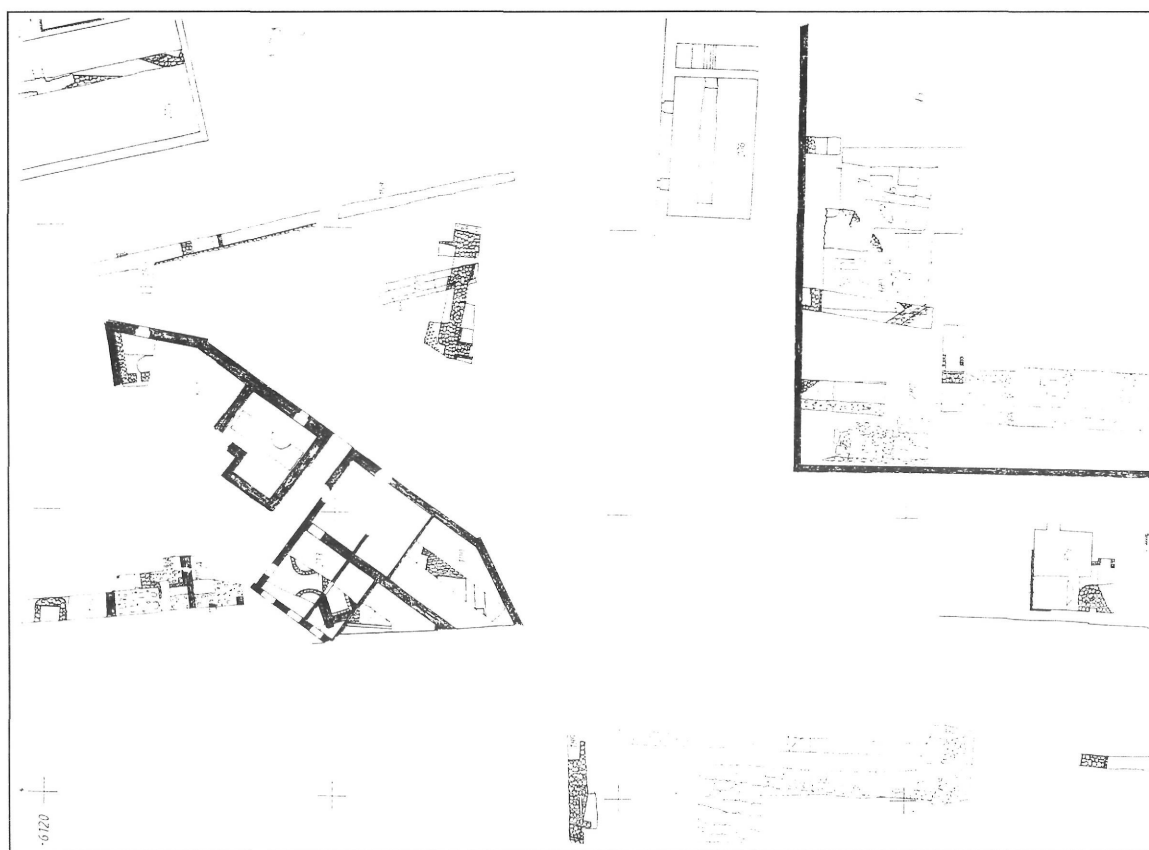
built on the remains of Roman buildings can be reconstructed, though some details have remained unsolved yet. Its eastern end was a semi-circular apse, whereas its western end porch with two towers: ie. a Westwork. (*Figures 1, 2, 3, 4, 9*). The full length of the church was 89 metres in the 12th century. Its full width was 36,5 metres. The apse was 15 metres wide. The nave was 15 metres wide, whereas the aisles were 7–7 metres wide. The foundation of the main walls were 190–200 cm wide whereas the one between the pillars was 130 cm wide. Within the church stone paving was found on plaster base made of 100 × 100 cm stone tiles. (At above 103.9 – 97 metres above sea level.) The floor of the was also made of stone. (At 101.72–77 metres above sea level.) Graves of a cemetery were found to the south of the church. The earliest buildings of the chapter were also on the southern side of the church.

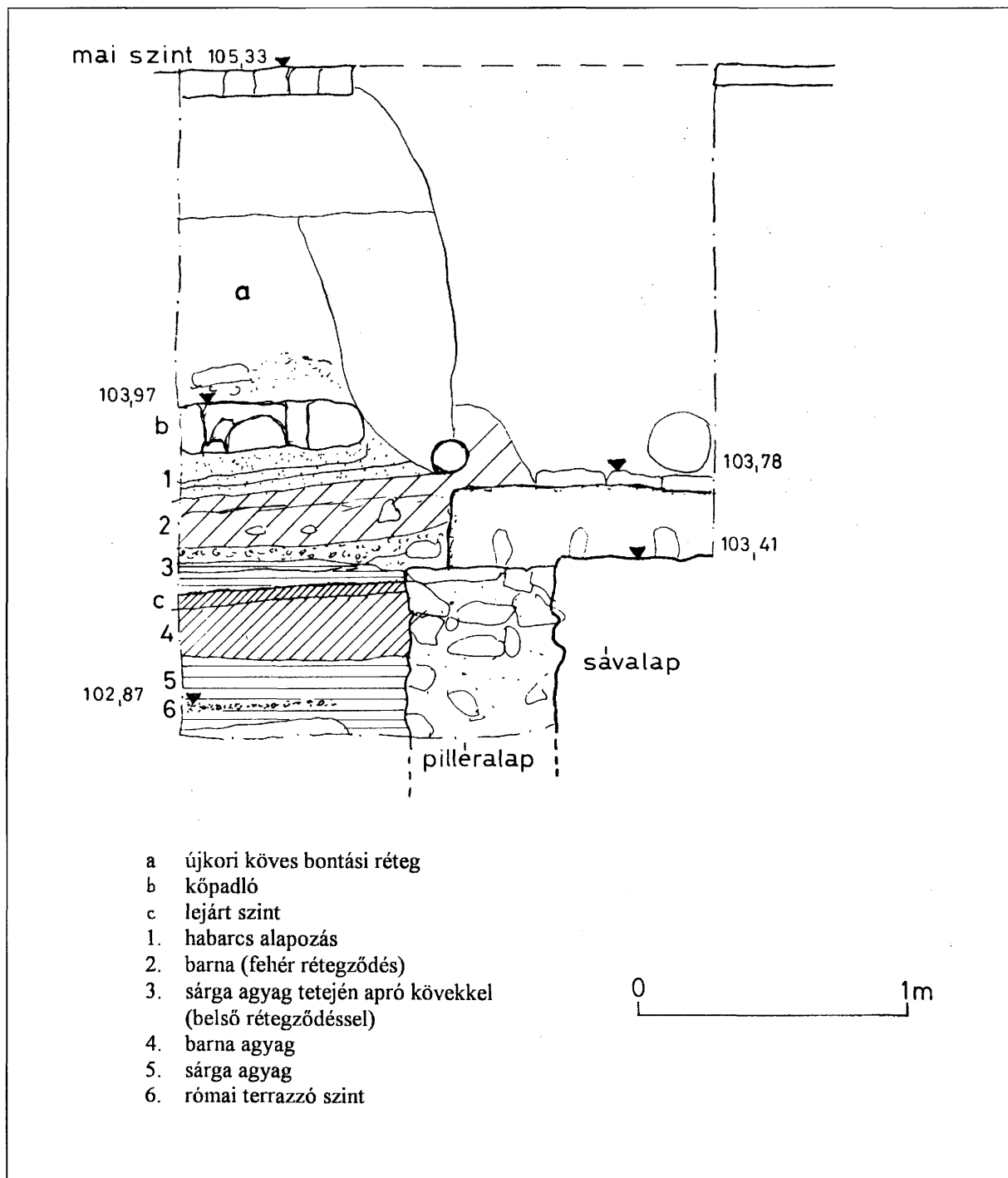
1. kép. A Péter templom kiszerkesztett alaprajza (elvi rekonstrukció).
 1. kőpadló, 2. vörös márvány padló, 3. padló alatti habarcsalapozás, 4. feltárt falak,
 5. összeköthető falak, 6. árkádív alapozás, 7. sírok (temető)

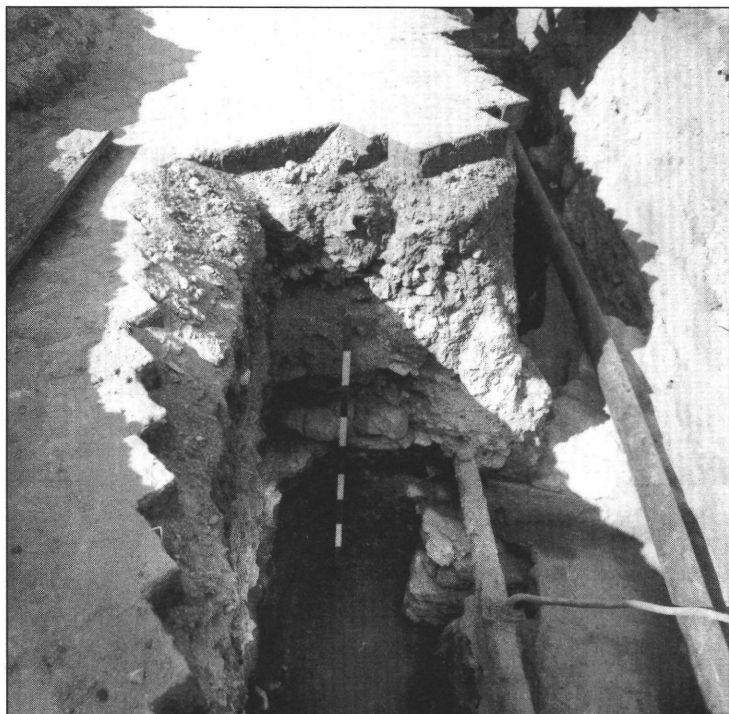
2. kép. A Westwerk alaprajza

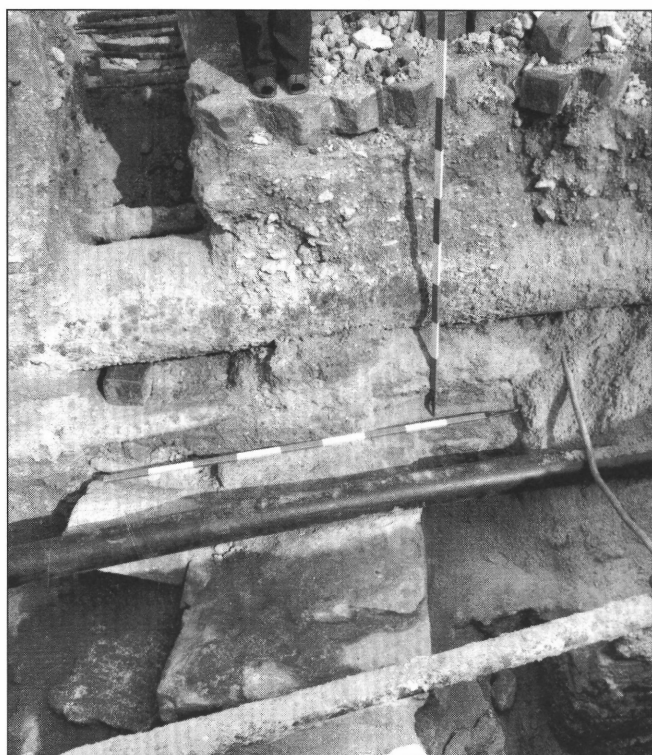
3-4. kép. Ásatási alaprajz a Fő téren – Laktanya utca – Harrer Pál utcában feltárt középkori és római kori falmaradványokkal a rajzszámok feltüntetésével

5. kép. Az északi mellékhajó sávalapozásának és pillérének részlete a K-Ny-i közműűárokban és D-i rábontásban. A rábontás és árok nyugati falának metszetrajza.

6. kép. Az északi mellékrajó sávalapozásának részlete, mely két-két római pillér között húzódik K-ről. A habarcspadló és kőpadló részletével, melyeket az újkori közművek átvágtak.

7. kép. A pilléralapozáson az árkádív alapozása délről.

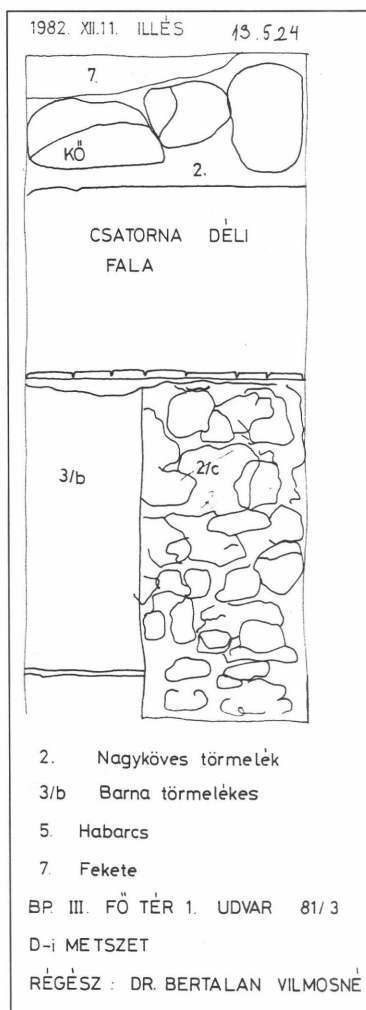
8. kép. Ugyanaz a közműárok déli oldalán a rábontás megkezdésekor északról.

9. kép. Az apszis falához épület kelet-nyugati középkori fal, mely átvágta az apszis keleti falát. Az apszis falának kváderes kialakítású nyugati síkja, DNy-ről nézve.

10. kép. Ugyanaz az ellenkező irányból.

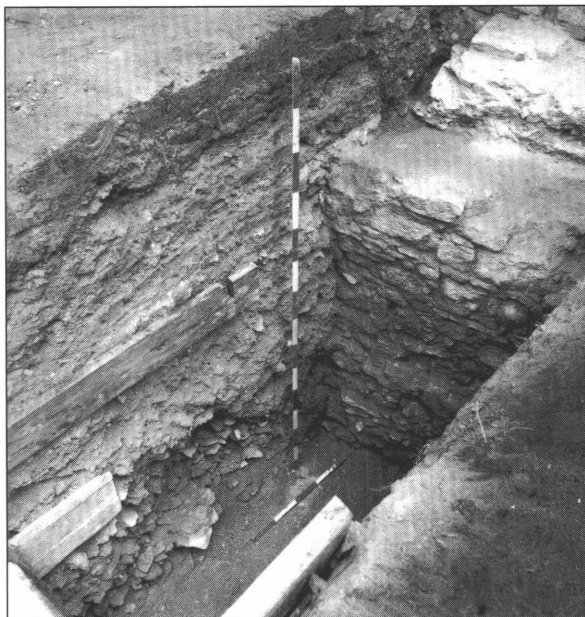
11. kép. A 81/3-as kutatóárok (86/282 rajzsám) az újkori csatorna alatt a feltételezett egyhajós templom déli vállának kibontott részlete északról nézve.

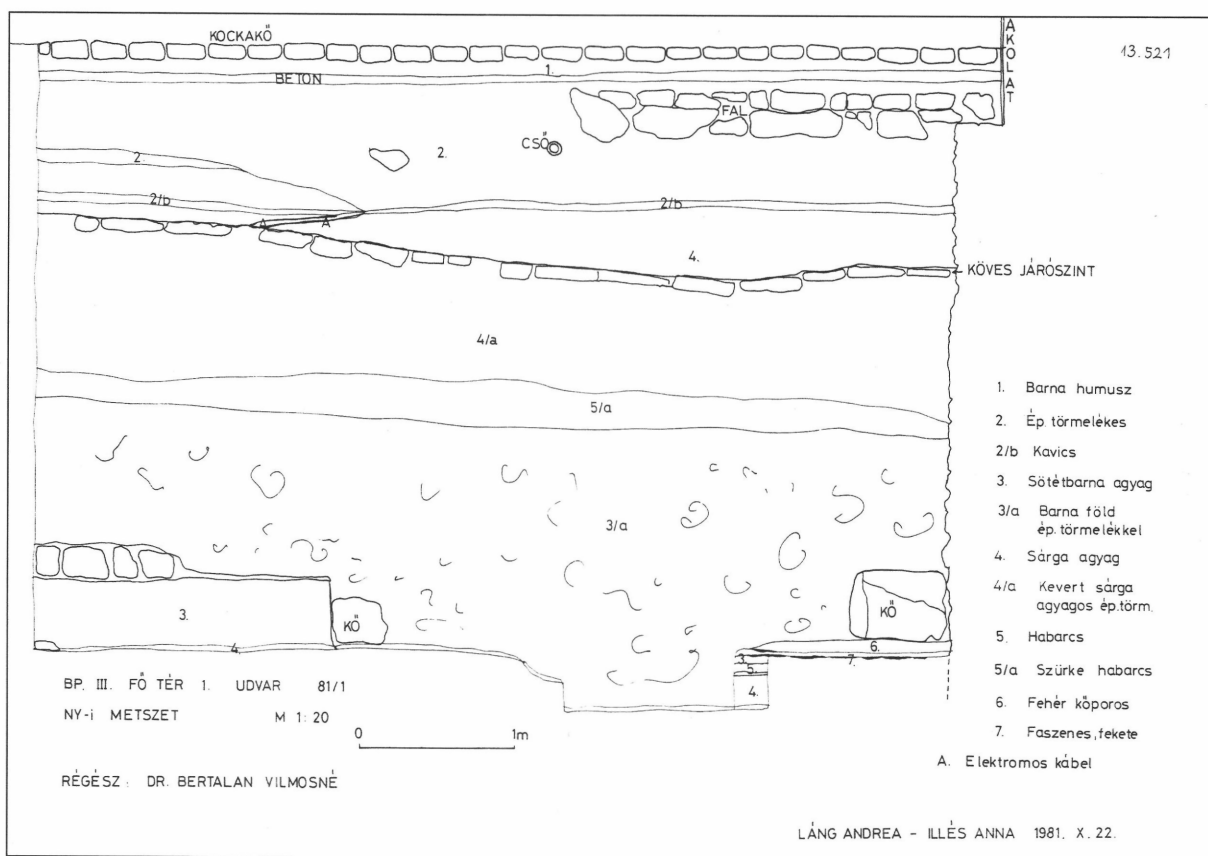
12. kép. Az egyhajós templom déli vállának kibontott részlete.

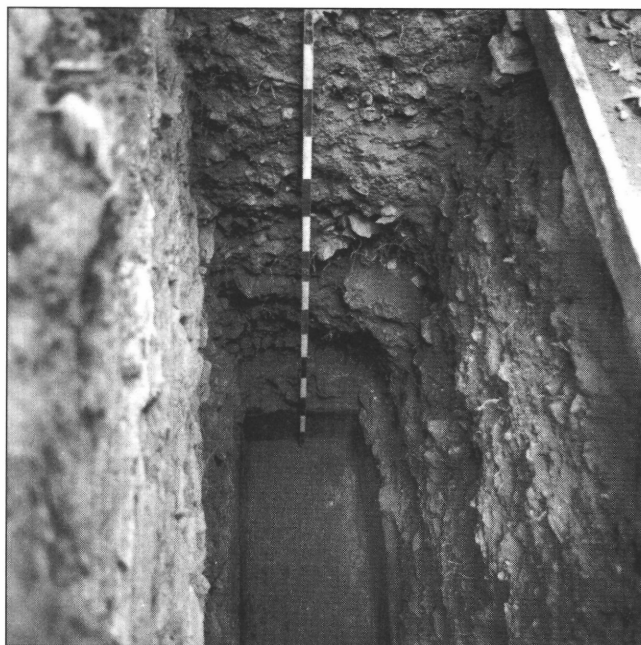
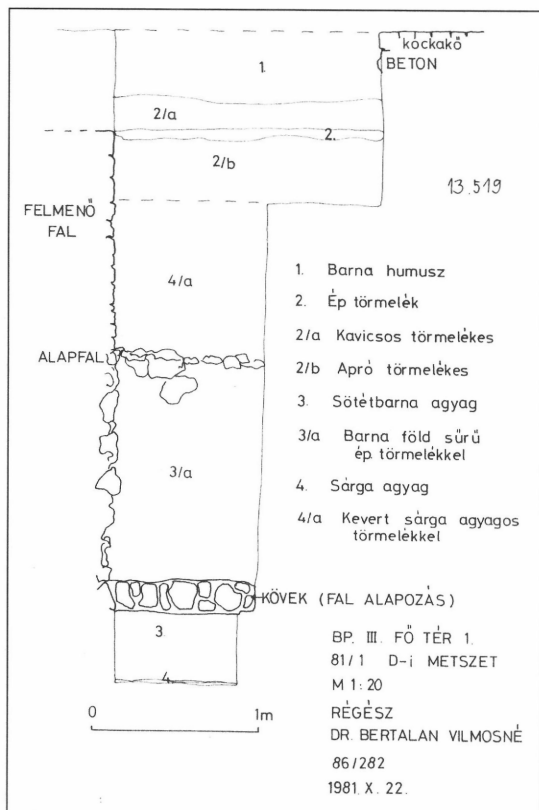
13. kép. Az apszis déli falának kibontott külső síkjának részlete nyugatról.

14. kép. A 81/3 kutatóárok részlete az apszis déli felébe beleépült későközépkori K-i fallal DK-ről

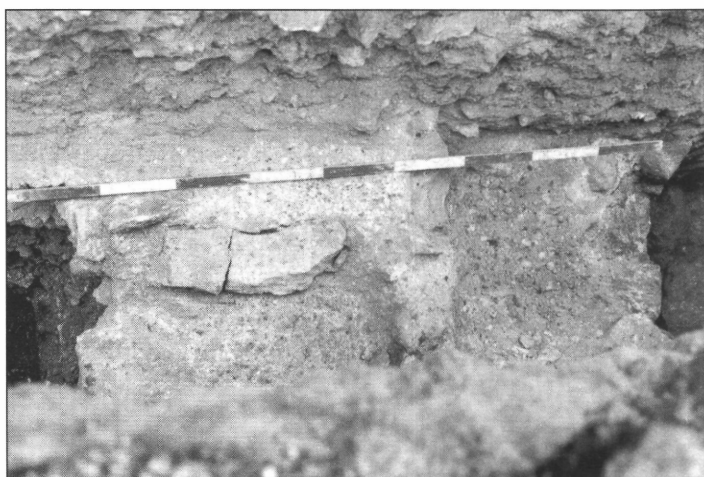

15. kép. A 81/1-es kutatóárok nyugati metszete az altemplom és a kelet-nyugati római fal kibontott részletével, valamint az altemplom kőpadlójának maradványa (6-os réteg)

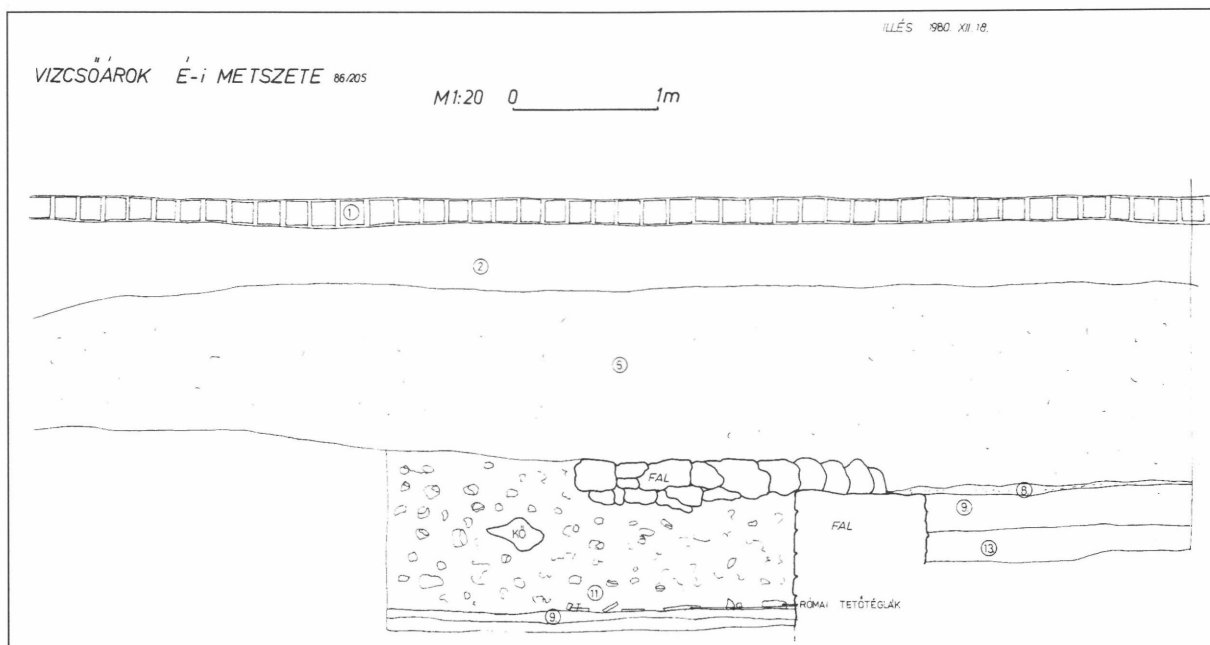

17. kép. A háromhajós templom déli mellékhajójának kibontott alapozásának, ill. utolsó kősorának részlete É-ről

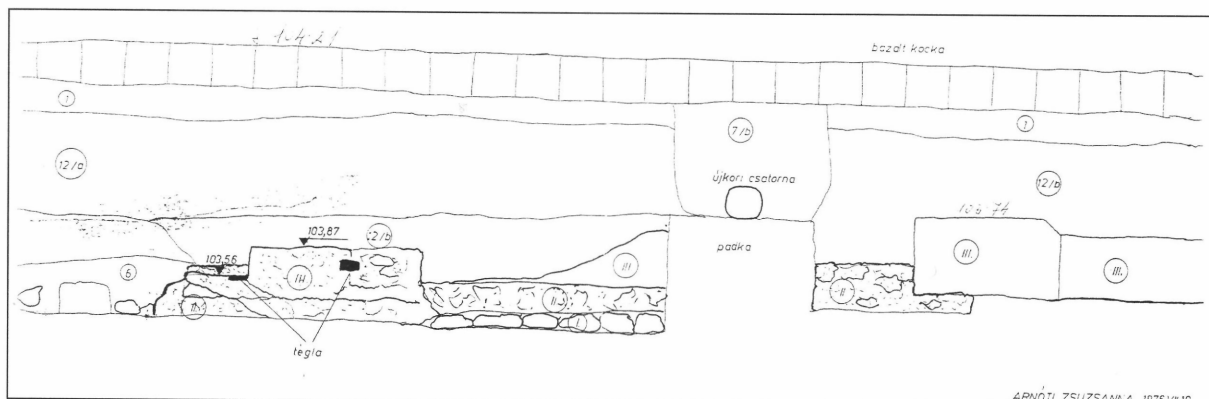
16. kép. A háromhajós templom déli mellékhajójának kibontott alapozásának, ill. utolsó kősorának részlete É-ről (metszet)

18. kép. A templom Ny-i falának maradványa az észak-déli római falon. A római fal, keleti és nyugati oldalán a római kori szintekkel. A középkori alapozás K-i szélén a köves építési réteg.

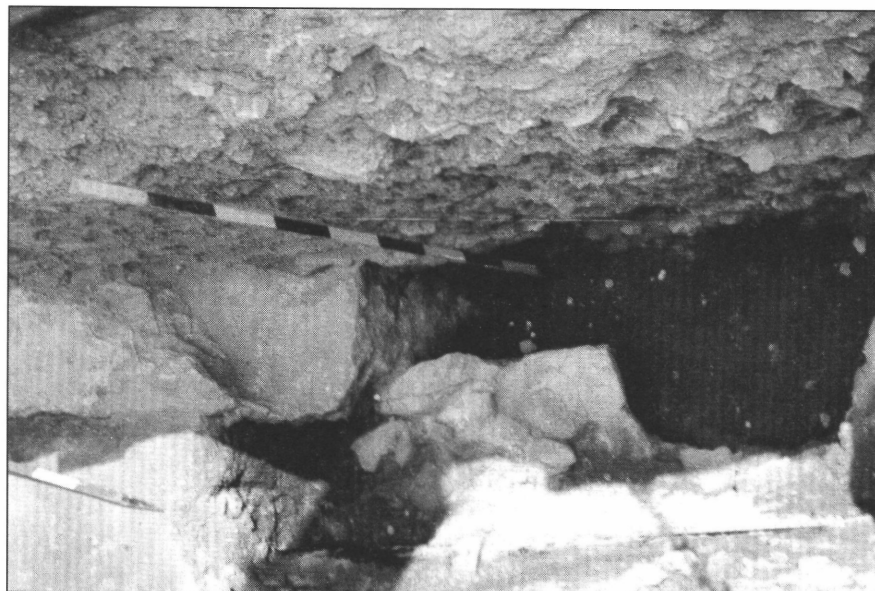
19. kép. A középkori alapfal átvágása után délnyugatról.

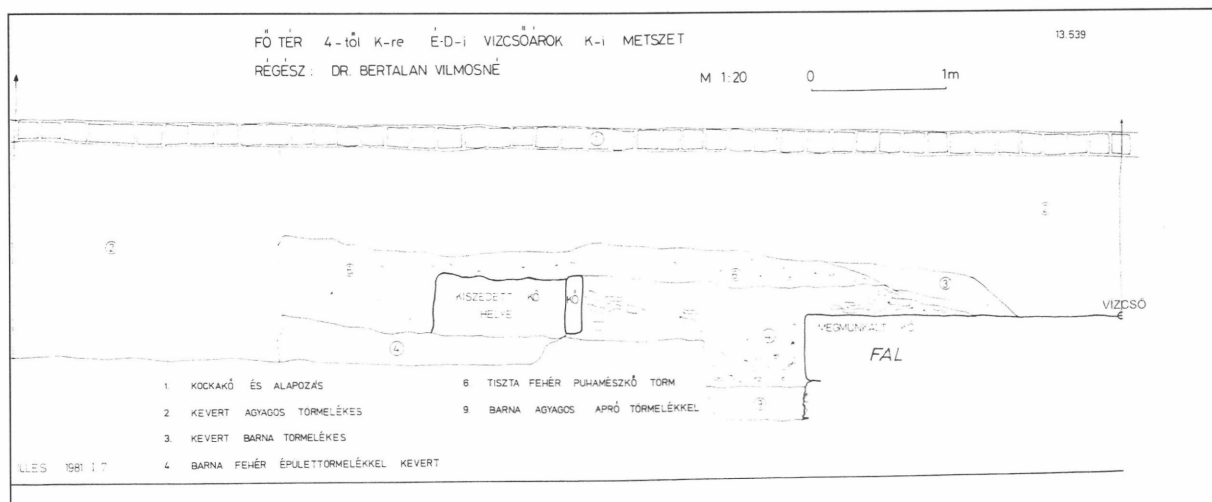
20. kép. Az északi torony nyugati falának részlete (I. római, II. középkori fal, III. az alapfal átépítése).

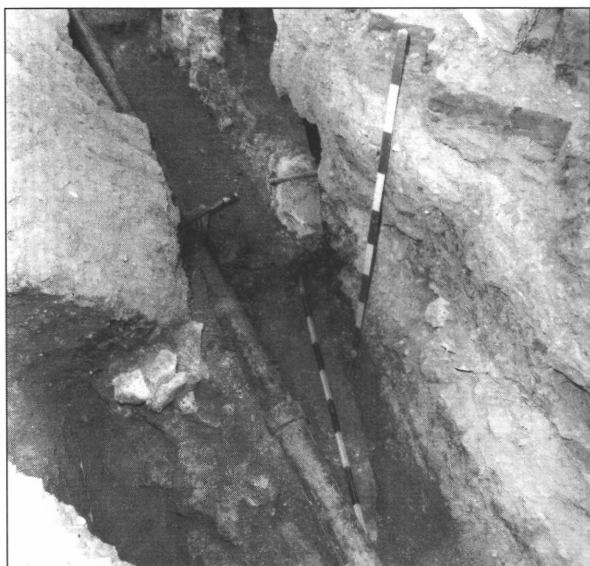
21. kép. Az északi torony északi sarokrészlete a közműárokban Ny-ról nézve.

22. kép. A torony déli sarkának részlete a római falon Ny-ról

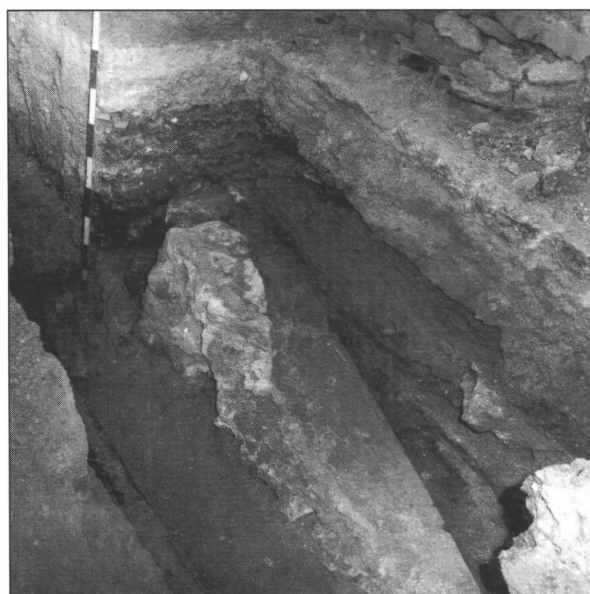
23. kép. A déli torony átépítésekor készült falvastagítás részlete. Az északnyugati sarok és az oszlop alapozása.

24. kép. A közműárok rábontásában a torony nyugati falának részlete.

26. kép. A torony megvastagított nyugati falának részlete a kőlapos burkolással.

25. kép. A déli torony Ny-i falának részlete.

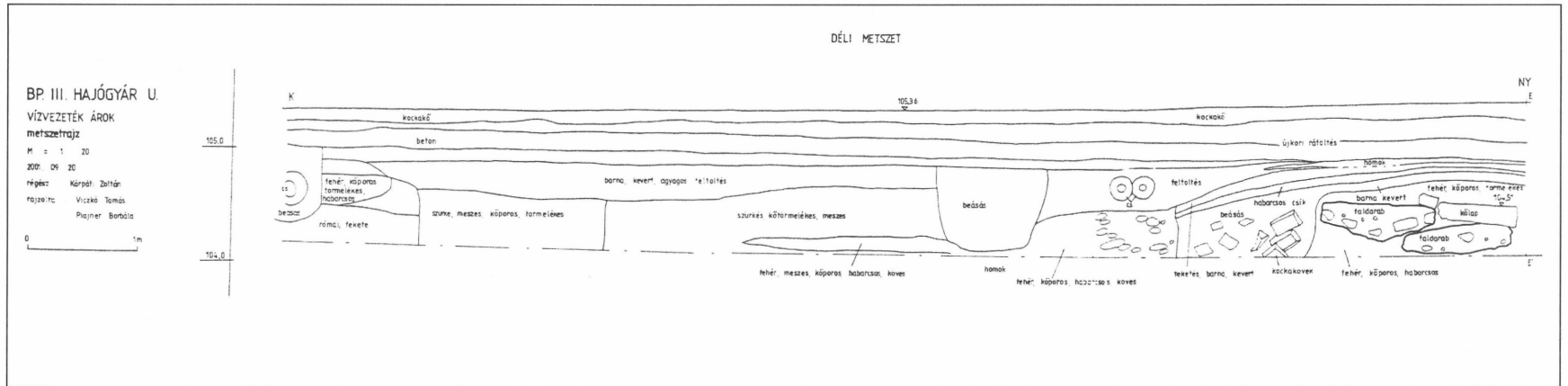
27. kép. A Laktanya és Hajógyár utcában húzódó közműárokban feltárt kelet–nyugati és a hozzá csatlakozó észak–déli fal részlete. Feltehetőleg a sekrestye vagy a falvastagság alapján talán torony maradványa.

28. kép. A középkori kelet–nyugati feltárt részlete a szint- és alapozási síkkal északról nézve.

29. kép. A sekrestye keleti zárófalának alapárka.

30. kép A déli metszet rajza

31. kép A sekrestye vörösmárvány padlója a közműárok déli falában

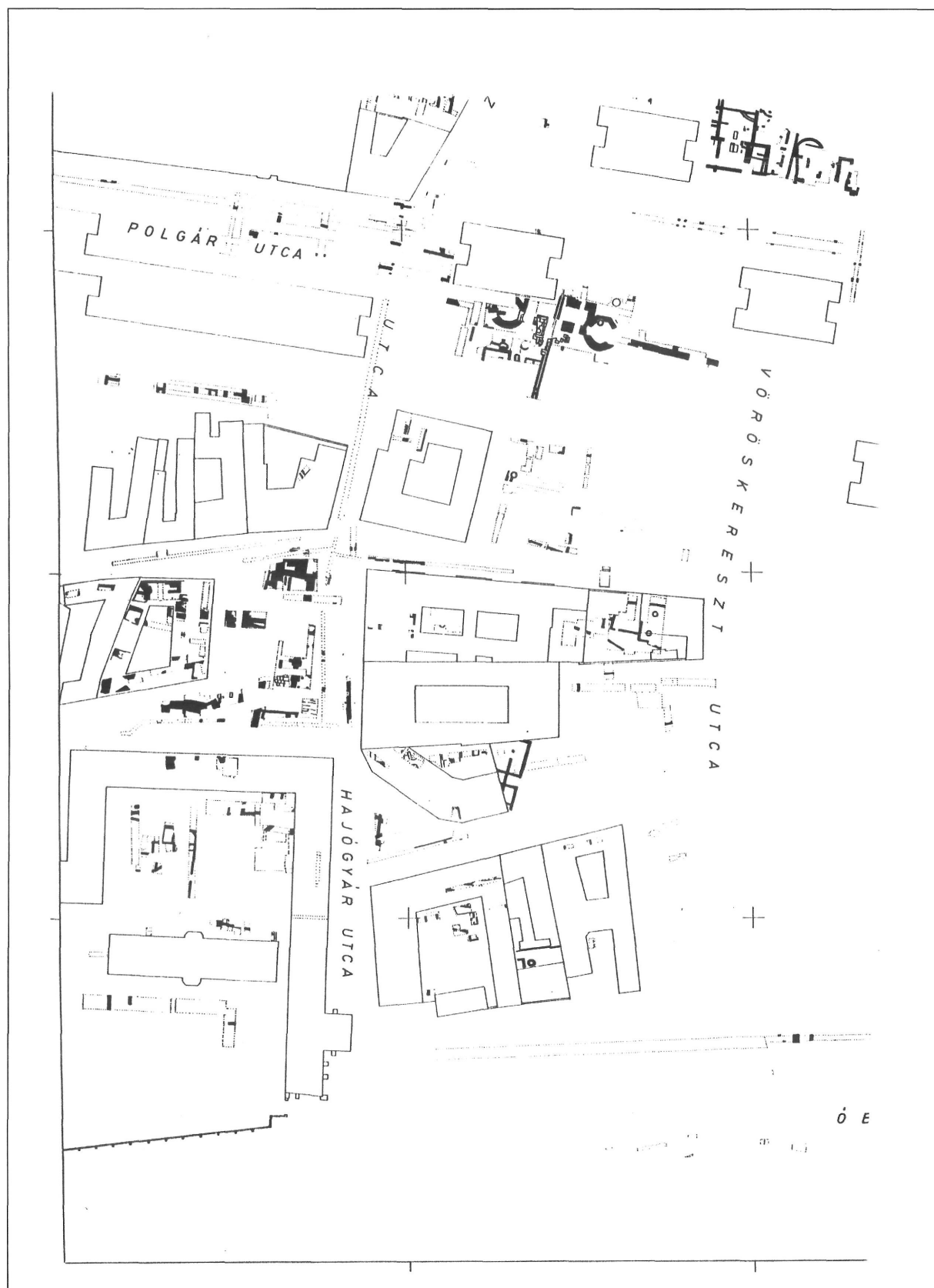
32. kép. A sekrestye padlójának habarcságja

33. kép. Finom mészkőből faragott akantusz-töredék

34. kép. Kőlemez (kemény mészkő)

35. kép. Alaprajz a Fő tér és környékén 1971–1999. júniusáig húzott közmű és kutatóárkokkal a feltárt középkori és római falakkal a mai beépítésben.